

písnové lyrice i v monumentálním rozlehlém verši spojovaném v tradiční strofické útvary vytvořila předpoklady Nezvalova poválečného básnického vývoje (*Křídla, Chrpy a města*). vm

Písně kosmické - Jan Neruda 1878

Třetí Nerudova sbírka, vydaná deset let po Knihách veršů, už titulem prozrazuje básníkův obrat ke zcela nové tematice. (Teprve ke třetímu, jinak nezměněnému vydání z roku 1882 připojil Neruda i věnování Podřipsku.) Knižka je uvedena motem z Nerudova současníka Leandra (vlastním jménem Richarda Volkmana). Prostřednictvím kontrastu mezi bouřlivým oceánem a tichou vodou, kterou si básník z něho donesl domů v nádobě, vyslovuje se tu s dávkou skepse věčná touha člověka obsáhnout nepostižitelné. V tomto výkladu však Leandrovo moto nevystihuje charakter sbírky ani básníkův poměr ke kosmu. Přes vědomí, že člověk může obsáhnout jen střípky vesmírného dění (báseň č. 7), vyznívají Písně kosmické jasnou vírou v sílu lidského poznání, v možnost člověka pronikat k záhadám univerza. Budeme asi blíže autorovu záměru, pojmem-li moto intimněji, jako autokritické vyjádření protikladu náročných cílů, jež si básník sbírkou kladl, a konkrétních výsledků, kterých dosáhl. To zároveň bezděčně naznačuje, že i při ztvárnění tak odtažitého tématu se uplatní lyrikův subjekt ve svých společenských i intimních vztazích.

Při přípravě knihy se Neruda intenzivně zabýval astronomií. Navštěvoval o ní přednášky na univerzitě, od přítele Šembery si vyžadoval astronomické fejetony Karla du Prela z vídeňských novin i jiné prameny poučení. Nejvíce ho ovlivnily dvě soudobé práce: *Der Kampf ums Dasein am Himmel* (Boj o přežití na nebi) od du Prela a *Selbstbiographisches von Himmel* (Autobiografie nebe) od M. W. Meyera. Mnohé z toho už čas překonal, životnost sbírky to však neumenšilo. Jejím smyslem totiž nebylo popularizovat výsledky soudobé astronomie, ale — jak lze vyčíst z vnitřně nečleněného, jen čísly označovaného pásma 38 básní — konfrontovat vesmírné procesy s životem lidí, vnést kosmické dimenze do životních rozměrů lidstva, národa i jedince. Tento záměr Neruda uplatňuje dvěma hlavními postupy. V první polovině sbírky představuje, tj. přibližuje a zdůvěřňuje čtenáři kosmické dění, v druhé pak opačným postupem promítá toto dění do života na Zemi. Zatímco v prvé

části převládá princip antropomorfizační, lyrický subjekt personifikuje, polidštuje kosmické pochody („já myslím nebe širé si jak naši zemi / a při hvězdách si myslím na lidi.“), v části druhé se uplatňuje princip analogií, lyrický subjekt v ní někdy i s apelativním záměrem poměřuje zákonitostmi univerza lidský svět.

Sbírku zahajuje soubor veršů věnovaný hvězdné obloze. Ve vstupní básni, apostrofující letní zářivou noc s nebem plným hvězd a s představou hvězdiček jako smavých dětiček tatička Měsíce, se projevuje zmíněný antropomorfizační princip. Jeho veselé ladění zároveň prozrazuje, že nemá povýšenecky konfrontovat naivní laické představy s vědou, nýbrž pomocí nejjednodušší personifikace a zdůvěřňujících deminutiv představit a přiblížit čtenáři nebeskou oblohu. Ve stejném duchu se pak i pokračuje. Ve třetí básni tohoto dílčího cyklu se dokonce humorně zpochybňují poznatky vědy z hlediska laického pohledu na nebe: prý hvězdy jsou obrovská tělesa vzdálená navzájem celou věčností; a zatím se jeví tak, že být někdo mezi nimi, přehodil by jich kamenem celou řadu. Hvězdy jsou zamilované, pociťují bolest, mají svou lopotu, při níž si stírají z čela hvězdný prach. Jako lidé jsou různé staré, mají dokonce své hroby. Vesmírný svět je poeta pějící věčný hymnus, v němž je všechno, a přesto, podobně jako básníci na Zemi, tento poeta cítí více a jeho báseň stojí ho více bolu, než je možné vložit do díla. Pozvolna do této zlidštělé podoby hvězdného nebe pronikají poznatky vědy. Je to jen několik základních myšlenek, například skutečnost, že z hvězdné oblohy můžeme vyčíst jen její minulost, že než k nám pronikne svět hvězd, může být jeho zdroj už vyhaslý. A opět je tento jev přibližován lidským rozměrům. Paprsek, poslíček paní Alkyóny, je jako lidská myšlenka: „po věcích teprv hřímá, / po věcích lidstvem zachvěje — / myslitel dávno dřímá.“

Po hvězdném cyklu následuje několik básní věnovaných Slunci. Uplatňuje se v nich teorie o planetách, které jsou podle vzdálenosti od Slunce různého stáří, při svém zániku padají zpět do svého zdroje a svou smrtí mu dodávají novou energii. I tu panuje zdůvěřňující tón. Různě staré děti planety se točí kolem matičky Slunce, které je jejich kolébkou i hrobem. I Slunce ovládá mateřská láska, která „přes časy, přes hrob hoří, / neumrazíš ji na horách, / neuhasiš ji v moři!“ Poslední dílčí cyklus první poloviny sbírky se pak zabývá Zemí a Měsícem. Dokud Země byla ještě dítětem, cítila se středem vesmíru, když dorostla, vešla do velkého světa; na prvním plese ji už očekával nápadník Měsíček a zamluvil si u ní všechny tanečky. Měsíček je mládenec, Země panenka a jejich láska má zase zcela lidskou podobu s upejpáním, blažeností i slzami štěstí. Ze snů

o spoustě nápadníků zbyl nakonec Zemi jediný, zato upřímný. Obrazem mrtvého Měsíce a plačící vdovy Země a obrazem synů Země oblašků, opatrujících svou matičku, se uzavírá první polovina sbírky.

Ještě předtím však představa mrtvého, přesto stále svítícího Měsíce vyvolává touhu: „Chtěl bych, až jednou dokonám, / — odpusťte hvězdné touze — / jak Měsíc svítit lidstvu dál — / tak dlouze — ach tak dlouze!“ V této 17. básni sbírky se tak dostává ke slovu druhý, analogický princip, příznačný pro druhou polovinu sbírky. Tehdy se také v básnickově zorném úhlu objevuje člověk a lidstvo a stávají se (od čísla 20) hlavními hrdiny knihy. Nejdříve tu v dvojici básni *Mluvil člověk a Mluví člověk* dochází ke konfrontaci falešného sebevědomí dřívějších lidí, pokládajících se za střed světů, se sebevědomím soudobého člověka, který si uvědomuje pouta, jež ho svazují se Zemí, ale přitom je plný víry v sílu lidského ducha, který pronikne i za hranice Země: „My přijdem blíž, my přijdem blíž, / my světů dožijeme, / my bijem o mříž, ducha lvi, / a my ji rozbijeme!“ A jako tak často u Nerudy patos střídá humor, po této vznosné básni přichází ironická bajka, výsměch těm lidem, jejichž žabí obzor vzrušuje na vesmíru jediná věc, „jsou-li tam tvoři jako my, / jsou-li tam záby taky!“ Poté následuje proud básnických analogií mezi ději v kosmu a v lidstvu. Plameny uvnitř Země planou i na povrchu a projevují se v přírodě, v lásce a zejména v zánicení lidstva pro svobodu, pravdu a krásu. Do zorného úhlu mluvčího vstupuje i národ; nejdříve v osobní rovině, v poděkování hvězdám za umění rozveselit jeho utrápenou tvář, byť přitom „humorist / do koutku jde a pláče!“, a poté několika apely odvozenými z kosmu: tak jako planety lnou ke svým sluncím, tak člověk má vlast a má ji nadevše milovat. Tak jako v kosmu často velké hvězdy s řídkou hmotou se točí kolem malých, ale hutných, tak i malý národ se může stát středem, k němuž tíhnou velké národy, zdůrazňuje se v básni končící všeobecně známou gnómou: „bude-li každý z nás z křemene, / je celý národ z kvádrů!“ Darwinova teorie boje o život aplikovaná na vesmír du Prelem platí i pro národy, které čeká smrt, podlehnou-li změkčilosti. Z hvězd také vyplývá osudové určení národů a lidstva „milovat se a prát se“. Tyto nabádavé verše se střídají s básněmi intimnějšího ladění, v nichž lyrický subjekt před závěrečnou fugou se zpovídá ze svých bolestí, z krátkosti života, z hoře nad marnou láskou (reminiscence na Terezu Macháčkovou, kterou Neruda miloval a která zemřela v osmnácti letech) i z bolu, který ve vesmíru, na Zemi i v lidstvu vyvolává boj o život; světuje se však také s touhou i „za cenu života / procítit slunečnou píseň,“ vyvolanou velko-

leposti Slunce a představou monumentálního horizontu slunečních básníků.

Závěr sbírky je cele věnován zániku světů a zrodu nových. Sugestivní líčení konce Slunce a Země provází neméně mohutná vidi- na vzniku nových světů, a tyto představy naplňují lyrický subjekt povznášejícím pocitem prožité nesmrtnosti: „co potřebuju já věčným být, / když věčnost již teď procítím!“ Nad vědomím konečnosti Země i lidstva znovu a naposledy vítězí víra v sílu lidského poznání a schopnost obrody, v závěrečné básni sbírky i osobně zabarvená. V ní osud tvůrčího jedince se spíná s osudem lidstva. Tak jako lidstvo překonává svou smrt heroickým pronikáním k tajemství vesmíru („Před žádnou, žádnou záhadou / své šíje neskloníme, / o nebes klenby nejzazší / svým duchem zazvoníme!“), tak básník se nad smrt povznáší tím, že i v novém světě se zrodí potřeba poezie a v jejím hymnu zazní i reminiscence na jeho dávnou kosmickou píseň.

Aby vyslovil širokou tematickou rozlohu sbírky, která v sobě obsáhla zintimnělý vesmír, program moderního lidstva a vlastního národa i situaci tvůrčího jedince v jeho pospolitých snahách i intimních chvílích, volil Neruda několik rozličných básnických postojů, které vnášejí formální pestrost do myšlenkově jednolitého pásma veršů. Vedle idylicky úsměvných i humorných veršů opírajících se o folklórní popěvek a zdůvěrnujících vesmír se tu ozývá vznosný patos hymnických zpěvů líčících tvůrčí vzněty kosmu i jeho zánik, objevují se naléhavá gesta usilující vyztužit národní charakter, hravý i satirický fejeton a také ryze lyrické projevy intimního rázu. Tato vnější pestrost sváděla badatele k domněnce o roztržiténosti a chaotičnosti sbírky (A. Novák), její myšlenková osnova zase k přesvědčení o přísně logické, ryze racionální kompozici (V. Jirátko) a nakonec ke kritice obou těchto krajností (O. Králík). Není ovšem pochyb, že tuto mnohostranně rozrůzněnou poezii sjednocuje jediný cíl: představit pozitivní program, v němž Neruda tváří v tvář vesmírnému dění, s vědomím konečnosti Země, lidstva i jedince a bez opor idealistických a náboženských představ, dospívá k vyjádření optimistické víry v člověka, v smysluplnost jeho zápasů a v hodnotu jeho poznávacích schopností. Tímto programem, v němž se ovšem ohrážela i sebedůvěra soudobé pozitivistické vědy a ideologie současných demokratických proudů opřených o přírodně materialistické modely světa, směřoval Neruda především k upevnění sebevědomí národa ve chvílích, kdy se dostavilo zklamání z nadějí šedesátých let a kdy se v bouřlivých sporech dvou českých politických stran rozhodovalo o dalším postupu české politiky

ve státoprávním zápase. Mnohotvárnost forem, s jakou Neruda tento program vyslovil, znamenala zároveň i po umělecké stránce rozchod s poetikou rozervanectví z padesátých let i překonání pokusů o ztvárnění tohoto programu s pomocí folklórní ohlasovosti z KNIH VERŠŮ. Pro tuto mnohotvárnost se také Písně kosmické mohly stát východiskem pozdějších navzájem odlišných básnickových sbírek; položily umělecké základy jak k intimní lyrice PROSTÝCH MOTIVŮ, tak k hymničnosti ZPĚVŮ PÁTEČNÍCH.

Když Neruda sbírku psal a otiskoval po časopisech ukázky, nebyl si jist výsledkem. Na jedné straně se obával, aby Kosmické písně nebyly jen „komické“, na druhé ho znepokojovaly hlasy, které ve snaze ke sbírce upoutat pozornost zdůrazňovaly, že ji uvítají zvláště zájemci o astronomii, obeznámení s nejnovějšími výzkumy přírodních věd. Mátly ho také rezolutní odsudky J. Grégra, pronášené v redakci Národních listů. Ohlas knižního vydání sbírky však předčil všechna očekávání. Po čtrnácti dnech byla rozebrána a vyšla znovu. Úspěch se ještě stupňoval po třetím vydání roku 1882. Od té doby patří ke klasickým dílům české poezie a F. X. Šalda na jejím základě zařadil Nerudu mezi pět našich „myslících básníků“, „básníků kosmu“, Máchu, Vrchlického knihy DUCH A SVĚT (sbírka vyšla v téměř roce jako Písně kosmické), Březinu a Horu STRUN VE VĚTRU. zp

Písně otroka - Svatopluk Čech 1895

Písně otroka navazují na Čechovy politické verše ze sbírek *Jitřní písně* a *NOVÉ PÍSNĚ*. Rozvíjejí v soudobé literatuře často se vyskytující hyperbolu, jež označuje postavení Čechů v rakousko-uherském mocnářství jako národa otroků. I Čech uplatňuje tuto nadnesenou metaforu v tomto tradičním pojetí, zároveň však její nacionální omezení překračuje: vycházejí z verše českého překladu *Písně práce*, v němž dělnická třída je pojímána jako armáda otroků, vztahuje titul skladby i na ni. Vyplývá to z šestého zpěvu knihy, v němž se praví, že „nám jařmo dvojí hněte vaz / a dvojí pouto ruku“. Čechův otrok se tak stává symbolem útlatku národního i sociálního. Báseň ovšem nepoukazuje na český národ a jeho dělnictvo přímo, je podobně jako Čechovy poémy *Evropa a Slávie* alegorií situovanou do neurčitého prostředí koloniální země v tropech, kterou lze jen podle drobných narážek přibližně identifikovat jako Indii (velkomogul = veliký mogul, titul panovníků v Hindus-

tánu; Galkonda = pevnost v Hajdarábadu; bramíni = brahminí, indiští kněží) a také její situace jsou podány natolik neurčitě, že až na závěrečné partie skladby nijak nepřipomínají tehdejší politické poměry v Čechách.

Skladba na pomezí lyrickoepické poémy a cyklu politické lyriky se skládá z blíže tituly neurčených třidvaceti oddílů; podle užitých žánrů a postavení mluvčího lze ji rozdělit na tři odlišné části. V první (1. — 14. zpěv), převážně lyrické, bard otroků píše za noci svým odpočívajícím druhům své písně. Odmítá zpívat, jak je otroky žádán, o květech a hvězdách, o lásce, nechce žertovat ani vyprávět dávné báje. Jeho cit je cele zaujat utrpením bratří. Pro otroky je to sice všední hudba, přesto pěvci naslouchají. Nejdříve se představuje: narodil se jako otrok a zřejmě také jako otrok zemře. Jeho národ však byl kdysi svobodný, až přišel trest za blíže neurčené „myslí zmatky“ a „viny“. Od té doby žije pod surovou knutou otrokářů v poutech, bez práv a bez ochrany. Pěvcova slova provází sbor otroků zaujatých vyprávěním o minulosti národa i stvrzujících jeho líčení současného stavu. Poté následuje již jen pěvcův monolog: poukazuje na dvojí pouta, která váží jeho lid, popisuje důtky otrokáře, který jejich jednotlivé řemeny pojmenovává jmény jako Právo, Mrav, Osvěta, Svoboda, Pořádek, Lidskost, Pravda aj., učí mladou otrokyni ukolébavce, která dítěti naznačuje jeho budoucí hořký osud, stydí se za otroky, kteří v zájmu pána jdou do bojů vraždit jiné otroky a ještě se tím pyšní, opovrhují i těmi, kteří tupě se svolením pána rozmnožují otrocký rod místo toho, aby se vzepřeli, vyznává svobodnou práci ve prospěch vlasti a lidstva a pohrdá otrockým duchem plným nízkosti a poníženosti. Oddává se i snění, ale probuzení z něho vyvolává znovu jen nárek a touhu po pomstě.

Vyznání a soudy vystřídala v 15. zpěvu obsáhlá epická vložka, v níž pěvec vypráví svůj příběh z mládí. S druhem se vraceli s nákladem z daleké cesty. Uprostřed divoké přírody je přepadla šelma, roztrhala druhá i jejich průvodce, hlídače. Úlek vypravěče vystřídal po noci strávené ve skalní slují omamný pocit svobody. Jednou na svých toulkách našel spící dívku, otrokyni Zajmu, která uprchla svému pánovi. Žili pak spolu radující se z volnosti až do chvíle, kdy se stali svědky kruté příhody. Spatřili, jak hlídači honí stařenku s dítětem v náručí. Vypravěč ji chtěl ochránit a vrhl se na biřice. Zajma mu přispěchala na pomoc a byla jedním z drábů probodena kopím. Když vypravěč uviděl, že Zajma je mrtva, zanechal boje a vzdal se biřicům. Stihl ho krutý trest, ale zůstala mu trvalá vzpomínka na chvíle volnosti.

Po této epické vložce se pěvec vrací ke svým písním (16. — 23. od-